

Тема: «Поема «Кавказ» Тараса
Григоровича Шевченка – пристрасний
відгук на тогочасну загарбницьку
політику Російської імперії»

9 клас
Стрембицька Л.А.

Мета уроку:

1. Опрацювати ідейно-художній зміст поеми;
2. Пояснити символічність образу Прометея у творі;
3. Ознайомити з митцями, які в своїх творах звертались до образу Прометея;
4. Навчити визначати епізоди з ліричним, іронічним, інвективним забарвленням;
5. Сприймати художній текст у його єдності з історичним контекстом;
6. Виховувати повагу до борців за свободу свого народу та інших націй.

**“Кавказ” - це
огниста інвектива
проти “темного
царства”**

Іван Франко

Теорія літератури

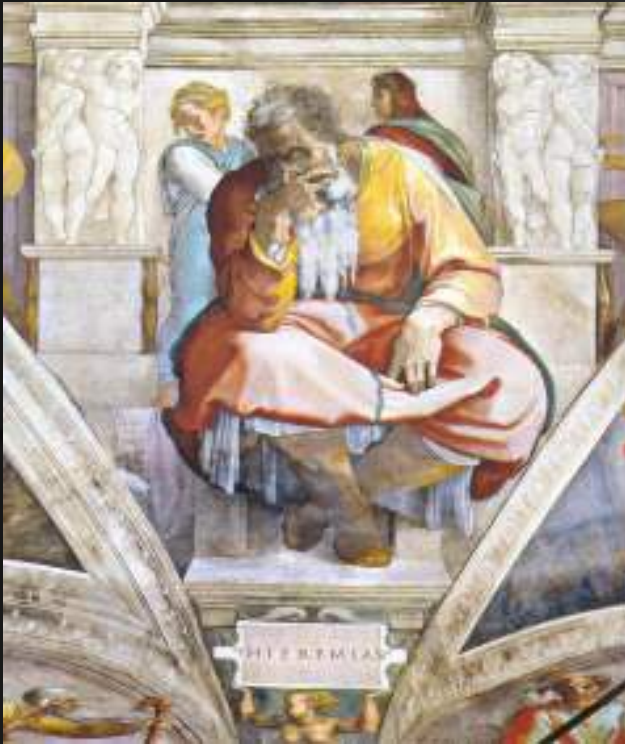
Інвектива – (від латин. *investiva oratio* – лайлива промова)

1. Гострий викривальний виступ проти когось, чого-небудь; гостре обвинувачення, образлива промова, лайка, випад, спрямовані проти когось-небудь.
2. Форма літературного твору, одна з форм памфлету, що висміює або викриває когось чи щось.

ЕПІГРАФ

Кто даст главе моей воду,
И очесем моим источник слез,
И плачуся и день и ночь о
побиенных...

Иеремии. Глава 9, стих 1.

Образ Єремії на стелі
Сикстинської капели. Автор —
Мікеланджело

Ієремія - другий з чотирьох великих пророків Старого Завіту, відомий як “пророк, який плаче”. Жив у Єгипті.

Передумова створення поеми

Смерть близького друга Тараса Шевченка – **Якова де Бальмена**, офіцера, який загинув у 1845 році у Даргинському поході.

Яків Петрович де Бальмен
1813 – 1845 рр

І тебе загнали, мій друже єдиний,
Мій Якове добрий! Не за Україну,
А за її ката довелось пролить
Кров добру, не чорну.

Тарас Шевченко

ПРИСВЯТА

Поему «Кавказ» присвячено **Якову де Бальмену**

Яків Петрович де Бальмен — український художник-аматор, офіцер, автор кількох рукописних повістей, що за життя не були опубліковані, онук Антона де Бальмена. Приятель поета Тараса Шевченка.

Цікаві факти про Якова де Бальмена:

- Близкуче закінчив Ніжинську гімназію вищих наук;
- Став офіцером, хоча, військова служба не особливо вабила юнака;
- Головне захоплення – література та малювання;
- Незважаючи на іноземне походження свого роду і на свій графський титул, був патріотом України;
- змушений був відбувати військову службу на Кавказі, але став противником загарбницької політики імперської Росії (про це свідчить карикатура на Миколу І)

ЗАГИБЕЛЬ ЯКОВА ДЕ БАЛЬМЕНА

**Башта графа де Бальмена в
Линовиці (1887 року побудови),
Чернігівська область, Прилуцький
район**

Відомо, що всіх, хто не влаштовував царя та його приближених, посиляли, як тоді говорили, «під черкеські кулі». У липні 1845 року Яків де Бальмен взяв участь у так званому Даргинському поході. Ті, хто там був і добре пам'ятав воєнну ситуацію, свідчили, що його послали на певну смерть. Так воно і сталось: 14 липня Шевченків товариш загинув.

Місце розгортання подій

КАВКАЗ

Кавказ — історичний, культурний та політичний регіон, розташований між Чорним та Каспійським морями на кордоні між Європою та Азією. Географію регіону визначають Кавказькі гори, на північ від Головного хребту яких лежить Північний Кавказ (Передкавказзя), що входить до складу Росії, а на південь — Південний Кавказ(Закавказзя), поділений між Грузією, Вірменією та Азербайджаном. Кавказ відомий давньою та багатою історією, унікальним різноманіттям мов та народів, а в сучасності — рядом етнічних та міжнародних конфліктів.

ГОРА ЕЛЬБРУС (НАЙВИЩА ВЕРШИНА КАВКАЗЬКИХ ГІР) — на фотографії

Історична довідка

Російський царат здавна зазіхав на цей «прекрасний, але дикий край». Уже Петро I розумів, яке значення мало б завоювання Каспійського моря і прилеглих до нього земель для воєнної та економічної могутності Росії. Активні воєнні дії за підкорення всього Кавказу ненаситній Росії розпочалися 1817 р. й тривали майже півстоліття (до 1864). Російська армія була неоднорідною: крім строкових солдатів, у неї влилося багато кримінальних злочинців, усіляких авантюристів, хижих шукачів легкої наживи. Убивати, грабувати, руйнувати, нищити - стало їхньою професією, засобом наживи. Для офіцерства різних рангів ця війна була доброю нагодою одержувати чини, ордени, монарші милості, багатства. Кавказька війна була дуже жорстокою.

Російські солдати переслідують горців

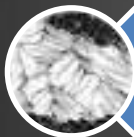
Історичні відомості про Кавказьку війну

Кавказька війна – це військовий конфлікт у 1817 – 1864 роках між Російською імперією та державними утвореннями тубільного (корінного) населення Північного Кавказу, спричинений загарбницькою політикою Російської імперії.

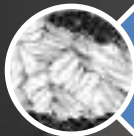
Причини війни:

1. Небажання підкорятися волі російського царя

2. Бажання Росії підкорити собі увесь Кавказ

3. Підбурення Туреччиною та Іраном міжетнічних, міжрелігійних протиріч, виділення необхідних для цього грошових та інших матеріальних засобів

4. Релігія (ісламське вчення - мюридизм), що закликає до війни з невірними

Франц Рубо «Кавказька війна»

Грузинський Петро Миколайович
«Залишення горцями аулу під час наближення російських
військ», 1872 р, полотно, олія

Уривок з поеми «Кавказ»

Відеопоезія за твором
Т.Шевченка «Кавказ» :
Руколянська Вікторія,
учениця Запорізького
класичного ліцею.
Вчитель: Ганноцька
Поліна Вікторівна

<https://www.youtube.com/watch?v=bojffuKfh1U>

Головний образ

Прометей

За давньогрецькими міфами Прометей — титан, який украв вогонь з Олімпу, де ним користувалися тільки боги, і передав його людям, за що був покараний Зевсом, — прикутий до скелі на Кавказі. Щодня орел викльовував у нього печінку, проте за ніч вона виростала знову. Прометей піддавався жахливим мукам багато століть, поки Геракл не вбив орла й не визволив титана.

Чому автор відійшов від сюжету античного міфу, замінивши печінку на серце?

Образ Прометея у світовій літературі

Час	Країна	Автор, твір
	Давня Греція	Гесіод «Роботи і дні» Есхіл «Прометей закутий»
XIV ст.	Італія	Дж. Боккаччо
XVII ст	Іспанія	Кальдерон «Статуя Прометея»
XVIII	Росія	М. Ломоносов «Письмо о пользе стекла»
XIX ст	Німеччина	Й. В. Гете «Прометей»
	Англія	Дж. Байрон «Прометей» П.Б. Шеллі «Звільнений Прометей»
	Росія	К. Бальмонт «Остання думка Прометея» М. Огарьов «Прометей»
	Україна	Леся Українка «Кассандра», «В катакомбах» та ін.
XX ст	Австрія	Ф. Кафка
	Франція	А. Камю «Прометей у пеклі»
	Україна	М. Рильський «Прометей» А. Малишко «Прометей»
XXIст	Україна	Л. Костенко «Вітри гули віолончеллю»

Образ Прометея в образотворчому мистецтві

«Закутий Прометей»
Якоб Йорданс

Грегоріо Мартінес «Прикутий Прометей»

Пітер Рубенс
«Прометей
прикутий»

Гюстав Моро
«Прометей»

Скульптура. Гордеев Ф.Г. «Прометей»

Образ-символ

Образ Прометея - символ народної волі, що не вмирає. Створюючи цей образ, поет не йшов сліпо за відомим грецьким міфом, а брав тільки деякі його риси, потрібні для втілення задуманого, а саме: фатальну трагічність і безсмертя Прометея.

Прометей у поемі - це філософський образ, що звернений до революційних сил народу і закликав їх до самоусвідомлення своєї історичної ролі та активної дії, до оптимізму й вірив у перемогу над самодержавством.

Образ-символ

Орел

Орел — символ російського самодержавства, що веде загарбницьку війну. Даремні намагання хижого птаха побороти силу волі й прагнення до життя. Важливо, що «орел», який є у міфі і якого Т. Шевченко показав у поемі, набув додаткового і, головне, актуального символічного значення: орел (щоправда, двоголовий) був гербом царської Росії.

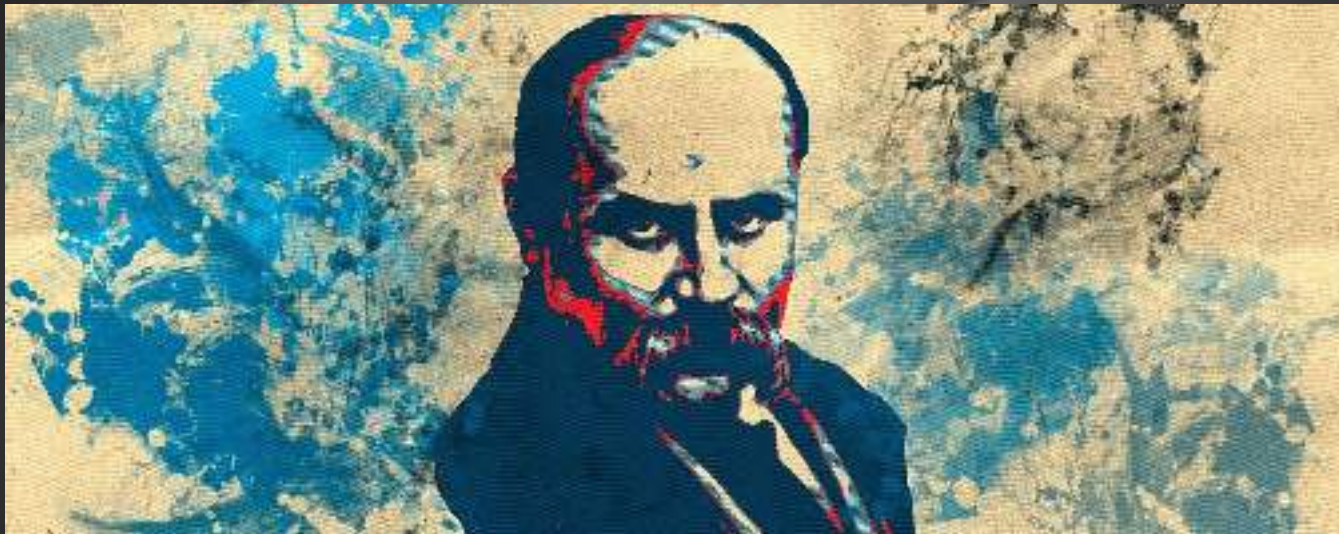
**Малий герб
Російської імперії**

Створення візитної картки твору

№з/п	Відомості про твір	Зміст
1.	Назва твору	
2.	Автор	
3.	Жанр	
4.	Тема	
5.	Ідея	
6.	Основна думка	
7.	Джерела написання	
8.	Композиція	
9.	Образи	
10.	Художні засоби	

ЧАС НАПИСАННЯ – 1845 р

Поема відноситься до періоду
«Трьох літ» (1843 - 1847)

ТЕМА

1. Викриття загарбницької політики російського самодержавства;
2. Показ страждань поневолених народів Кавказу;
3. Зображення реакційної ролі церкви і прогнилої дворянської культури

ІДЕЯ

1. **Співчуття поневоленим , схвалення патріотичої і мужньої боротьби горців;**
2. **Утвердження безсмертя народу;**
3. **Гнівний осуд самодержавства, кріпацтва і церкви – душителів свободи, носіїв темноти, страждань та звироднілої панської моралі;**
4. **Полум'яний інтернаціональний заклик до боротьби всіх народів проти спільного ворога – російського царизму**

ОСНОВНА ДУМКА

«Борітеся – переможете!»

Джерела написання

Матеріал про побут і
життя кавказьких
народів поет отримав від
фольклориста

Олександра Афанасьєва-
Чужбинського

ЖАНР

Сатирична поема з
елементами лірики та героїки.

Огниста інвектива проти
темного царства (І.Франко)

Теорія літератури

Сатирична поема (лат. satira) — віршована гостра критика з висміюванням, а то й гнівним засудженням вад і негативних явищ у різних ділянках індивідуального, суспільного й політичного життя, суперечних із загальнообов'язковими принципами чи встановленими ідеалами.

Засоби комічного в поемі

Отам-то милостивії ми Ненагодовану і голу Застукали сердешну волю Та й цькуємо.	сатира	А тюрм! а люду!.. Що й лічить! Од молдованина до фіна На всіх языках все мовчить, Бо благоденствує!	іронія
Слава! Слава! Хортам, і гончим, і псарям, І нашим батюшкам-царям Слава.	сарказм	У нас навчіться!.. В нас дери, Дери та дай, І просто в Рай, Хоч і рідню всю забори! У нас! чого то ми не вмієм?	сатира
А в нас!.. На те письменні ми, Читаєм Божії глаголи!.. І од глибо[ко]ї тюрми Та до високого престола — /345/ Усі ми в золоті і голі.	сатира	Ми не гішпани; крий нас, Боже, Щоб крадене перекупать, Як ті жиди. Ми по закону!.	іронія
		Все покажем! тільки дайте Себе в руки взяти. Як і тюрми муровати, Кайдани кувати, Як і носить!.	сарказм

Образи-символи поеми

1. **Прометей** – народ, безсмертя народу, нескореність, невмирущість прагнень до свободи, волі, державної незалежності;
2. **Орел** – символ Російської імперії, гербом якої був двоголавий орел ; загарбницька політика царського самодержавства проти волелюбного народу Кавказу;
3. **Сибір, тюрма** – колоніальна політика Російської імперії, яка для всіх «інакомислячих» обмежувалась каторгою, засланням; «братні» ж народи зазнавали великодержавницьких утисків, не мали можливості для національного культурно-освітнього розвитку, через це Росію називали «Тюрмою народів»

4. Завойовник-колонізатор -

Колонізатор - царизм фальшиво твердить, що хліб і хату горця ніхто не відбере в нього, а його самого «не поведе... в кайданах».

Втрачаючи владу над собою, загарбник проговорюється, що він хотів би подарувати горцям їх власну хату, а хліб хотів би кинути горцеві, «як тій собаці». Він мріє про той час, коли горці будуть платити податок навіть за сонце. Підступний колонізатор облудливо закликає горців до дружби з ним і обіцяє, що від нього горці «багато б дечому навчились!» У пориві недолугого захоплення собою загарбник хвалиться своєю «культурою», а в дійсності показує своє варварство і цинізм.

...Продаєм
Або у карти програєм
Людей...не негрів... а таких
Таки хрещених... но простих.
Ми не гішпани (прим. іспанці-работорговці),
крий нас, Боже,
Щоб крадене перекупать...

ІМПЕРАТОР МИКОЛА І

Композиція твору

Експозиція

- Романтичне зображення величі кавказьких гір; давньогрецький міф про Прометея

Зав'язка, розвиток

- Розмірковування автора над стражданнями, приниженням народу з боку катів-гнобителів; засудження бездіяльності, пасивності простого люду внаслідок постійних знущань

Кульмінація

- Монолог-звернення колонізатора до горця

Розв'язка

- Інтимний реквієм по загиблому другові: звинувачення у смерті друга не горців, а російський царизм

Композиція твору (цитатна)

Частина	Цитата	Примітки
1. «Прометей і орел»	За горами гори, хмарою повиті, Засіяні горем, кровію політі. Споконвіку Прометея там орел карає. Щодень божий довбе ребра...	Образ Прометея породив поняття «прометеїзм» - самовідданість, шляхетність почуттів і вчинків
2. «Молитва – звернення до Бога»	Коли одпочити Ляжеш, Боже, утомлений? І нам даси жити!..... Ми віруєм Твій силі І духу живому. Встане правда! встане воля! І Тобі одному Помоляться всі язики Вовіки і віки.	Для християн є традиційним заклик церкви до смиренності й покори перед Творцем. Але розхвильована душа не знаходить спокою і шукає відповіді. У відчаї поет кидає докір Богові.
3. «Полювання на волю»	Отам-то милостивії ми Ненагодовану і голу Застукали сердешну волю Та й цькуємо. Слава! Слава! Хортам, і гончим, і псарям, І нашим батюшкам-царям Слава. (прим. Вчителя: має на увазі - ганьба)..... Борітеся — поборете, Вам Бог помагає! (прим. – автор підтримує горців)	Розповідь від 3-ї особи. Автор дає висловитись головному ініціатору війни Миколі І. Це іронія і сарказм. Полювання – улюблене заняття поміщиків та імператора. Довго полювали за волею кавказці хортами, гончими, псарями, аж доки не зацькували. З цих слів видно характер війни: Загарбницька (з боку самодержавства), але священна, визвольна, справедлива (з боку горців).

Частина	Цитата	Примітки
4. «Самовикриття російської політики» (дискусія між колонізатором та ліричним героєм)	У нас же й світа, як на те — Одна Сибір неісходима, А тюрм! а люду!.. Що й лічить! Од молдованина до фіна На всіх языках все мовчить, Бо благоденствує!	Царський чиновник вмовляє горян припинити опір і самохіть скоритись Російській імперії; розповідає про блага, здобутки держави. Колонізатора дратує, що він тут не повний господар
5. «Яків де Бальмен»	Довелось запить З московської чаші московську отруту!	

У поемі немає сюжету, конкретних подій, чітко виписаних образів, героїв-персонажів, окрім самого оповідача — ліричного героя.

ВІРШОВИЙ РОЗМІР

Значна частина сатира написана **чотиристопним ямбом**. Поет відчув силу «викривального ямба», як називають цей розмір, і з гнівом кинув його на ненависного ворога

Художні засоби у творі

Метафора

- «Гори...засіяні горем...кровію політі»

Метафора

- «Воно (серце) знову оживає і сміється знову»

Гіпербола

- «А сльоз, а крові? Напоїть
- Всіх імператорів би стало..»

Риторичне питання

- «За кого ж Ти розіп'явся, Христе, Сине Божий?»

Метафоричне трактування смерті друга (Якова де Бальмена):
«Довелось запить з московської чаші московську отруту»

«Кавказ» вибухає перед читачем як вулкан, що з нутра свого кидає то полум'я, дим, сірку, то знову гарячу лаву, в якій стопились всілякі елементи. По силі вибуховості, безпосередності «Кавказ» не має рівного собі твору. Ця поема валить, трощить, палить, вбиває іронією, морозить правдою, сліпить блискавками порівнянь, поки в сердечнім спомині друга не знайде кінцевого тихого акорду»

Богдан Лепкий

Актуальність поеми

Тема боротьби за власну свободу лишається актуальною й досі. Поема «Кавказ»- додатковий доказ талановитості Шевченка: мистецтво не мусить обмежуватись одноденними темами, хоча політична сатира, зазвичай звертається найчастіше саме до них. Цей твір пам'ятатимуть і перечитуватимуть, доки існуватиме колоніальна політика як ганебне явище, незалежно від того, хто її проводить — Росія чи якась інша країна. Явища живуть довше за держави, не кажучи вже про державних діячів чи то просто окремих людей. Життя коротке, а мистецтво — вічне.

Значення поеми

Тарас Шевченко, поезія якого стала символом свободи, був проти усякого духовного поневолення.

Самодержавна сваволя щодо іншомовних народів імперії, проливання братньої крові всередині країни заповнювали поетову душу презирством і ненавистю до можновладців. Цей благородний гнів поєднується у нього з величезним талантом, тому поема «Кавказ» — не просто поема, а історичний документи доби, звинувачувальний та викривальний.

**Домашнє завдання:
Виразно читати поему
“Кавказ”
ДЯКУЮ ЗА УВАГУ!**

